

УДК 159.923.2

С. І. Білозерська

ПРОФЕСІЙНА Я-КОНЦЕПЦІЯ ЯК ПЕРЕДУМОВА ПРОФЕСІЙНОГО РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

У статті розглянуто теоретичні підходи до визначення змісту професійної Я-концепції; уточнено сутність поняття; визначено рольові функції Я-концепції, які забезпечують досягнення внутрішньої гармонії, вміння пояснювати власний професійний досвід та передбачати власні дії, вчинки та їх наслідки; охарактеризовано структурні компоненти професійної Я-концепції: когнітивний, емоційний, поведінковий; зазначено, що сформованість образів Я професіонала дозволяє особистості актуалізувати себе в професії та вибудувати власну стратегію професійного розвитку.

Ключові слова: формування, становлення, професійна Я-концепція, образ Я, професійний розвиток, соціалізація.

В статье рассмотрены теоретические подходы к определению содержания профессиональной Я-концепции; уточнена сущность понятия; определены ролевые функции Я-концепции, которые обеспечивают достижение внутренней гармонии, умение объяснять собственный профессиональный опыт и предусматривать собственные действия, поступки и их последствия; охарактеризованы структурные компоненты профессиональной Я-концепции: когнитивный, эмоционально-оценочный, поведенческий, указано, что сформированность образов Я профессионала позволяет личности актуализировать себя в профессии и выстроить собственную стратегию профессионального развития.

Ключевые слова: формирование, становление, профессиональная Я-концепция, образ Я, профессиональное развитие, социализация.

The article discusses theoretical approaches to definition of the content of professional self-concept; the essence of the concept has been specified; The role functions of self-concept that help achieve inner harmony, the ability to explain the professional experience and

forecast own actions, deeds and their consequences have been determined; structural components of professional self-concept have been defined, namely: cognitive, emotionally evaluative, behavioral; it has been indicated that the formation of images of an individual professional allow self-actualization of an individual in the profession and building his own professional development strategy.

Key words: *formation, establishment, professional self-concept, self-image, professional development, socialization.*

Постановка проблеми. Я-концепції, як системно організована сукупність думок, ставлень, переконань і почуттів особистості до самої себе є однією із основних проблем дослідження сучасної наукової психології. Цей феномен самосвідомості є не лише надскладним, а й унікальним за своїми функціями та призначенням, оскільки пов'язаний із дослідженням як особистісного, так і професійного становлення особистості. Вагомим здобутком сучасної психології стало виокремлення у структурі Я-концепції такої складової, як професійна Я-концепція. Професійна Я-концепція відображає єдність професійного досвіду та професійного спілкування, поєднує самосвідомість і творчо-діяльнісні чинники особистості, сприяє успішній актуалізації професійних знань, умінь і навичок, розвитку особистісно-професійних якостей та характеристик, що є запорукою гармонійного розвитку фахівця.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У психологічній літературі із професійною Я-концепцією пов'язані різноманітні феномени: професійні кризи, професійна поведінка, професійна самооцінка, нереалізованість, гендерні аспекти і т.д. Різні автори, як вітчизняні, так і зарубіжні розуміють професійну Я-концепцію як: узагальнене уявлення про самого себе, систему установок щодо власної особистості, або (як вважають психологи А. Й. Капська, І. С. Кон, Б. Д. Паригін, Р. В. Каламаж, Г. В. Католик та ін.) «теорію самого себе»; як набір характеристик самосприйняття, які усвідомлюються індивідом як відповідні характеристики щодо професійного вибору (Д. Сьюпер); як сукупність уявлень про себе як про професіонала (А. А. Реан); як систему співвіднесених із оцінкою уявлень людини про себе як суб'єкта професійної діяльності і як особистості, призначену для реалізації тих чи інших за змістом смислових ставлень людини до професії та забезпечують її власне функціонування, саморозвиток / самореалізацію у професії (С. Т. Джанер'ян).

Мета дослідження полягає в теоретичному аналізі підходів до визначення змісту феномену професійної Я-концепції особистості.

Викладення основного матеріалу. Детальне вивчення складових професійної Я-концепції неможливе без належного системного теоретико-методологічного аналізу цього феномену.

Одним із перших, хто розпочав розглядати проблему Я-концепції був У. Джемс. Він уважав, що глобальне, особистісне Я включає в себе дві складові: Я-свідоме (чистий досвід) та Я-як об'єкт (зміст цього досвіду), які існують суміжно. Пізніше, другу половину глобального Я стали називати Я-концепцією чи Я-образом. Зокрема, у 50-х роках представники феноменологічної гілки гуманістичної психології А. Маслоу, К. Роджерс обґрунтували це поняття, як основну складову самосвідомості, розглядаючи питання цілісності Я.

А. Маслоу, досліджуючи Я-концепцію, як прагнення людини до самоактуалізації, пояснював її як внутрішнє протиріччя можливого рівня самоактуалізації людини та реального рівня. Внаслідок чого, наголошував учений, людина шукає інші способи поведінки, що надають їй кращу можливість самоактуалізуватися [7].

Підтвердження такої думки, знаходимо і в працях А. Захарової, яка вважає, що Я-концепція віддзеркалює той рівень розвитку знань суб'єкта про себе, на якому вона й функціонує як сформована, ієрархічно організована, відносно стійка система [6]. Людина може бачити себе одночасно як з погляду реального, так і уявного, бажаного Я. Обидва образи можуть бути близькими, але між ними можливі неузгодженості та розбіжності.

Питання суперечностей у Я-концепції вивчалось не тільки з позицій відповідності-невідповідності. Так, у дослідженнях вітчизняних психологів вивчається питання діалогічності свідомості й самосвідомості (М. М. Бахтін, Т. А. Флоренська та ін.). В. Столін, виходячи з поглядів діалогічності самосвідомості, стверджує, що самоставлення людини яскравіше проявляється під час вивчення його через розбіжність між Я-реальним і не-Я. Самоставлення індивіда виражається в тому, як він розуміє себе в порівнянні з іншою людиною, яка має протилежний набір професійних якостей: сумлінний чи несумлінний, відповідальний чи безвідповідальний, доброзичливий чи недоброзичливий.

Зміст Я-концепції у структурі професійної самосвідомості становлять уявлення про себе щодо різних боків професії й кар'єри,

щодо професійного оточення, характеристик самої людини, близьких їй людей, членів родини, життєвих і сімейних подій, життєвих ситуацій.

Виходячи з такого міркування, можна вважати, що Я-концепція, Я-образ і Я є похідними від соціального досвіду й онтогенезу людини. Це загалом дозволяє стверджувати про Я-концепцію як про стаłe і одночасно змінне психічне явище, виникнення якого відбувається під час взаємодії особистості з соціумом та залежить від психічного розвитку. Вона має значний вплив на весь життєвий період людини, від раннього дитинства до періоду старості, зумовлюючи той чи інший вибір як життєвого, так і професійного шляху. Спочатку Я-концепція безперечно залежить від зовнішніх чинників, але згодом вона самостійно впливає на життя особистості. «Аналізуючи процеси, що лежать в основі формування Я-концепції особистості майбутнього фахівця, тобто осмисленого усвідомлюваного уявлення людини про себе, доцільно враховувати весь період особистісного розвитку майбутнього професіонала від перших моментів виокремлення ним свого Я до періоду, коли завершується його професійна адаптація» [2, с. 46].

За теорією професійної Я-концепції Д. Сьюпера, люди прагнуть вибрати професію, яка відповідає сформованим у них уявленням про себе [12]. Стверджуючи себе у професії, вони домагаються самоактуалізації, роблять те, що їм здається, може принести найбільше задоволення та максимально сприяти особистісному зростанню. Тобто, головною психологічною метою розвитку Я-концепції є перехід від зовнішніх чинників до внутрішніх джерел самоактуалізації та самореалізації у професії.

Будучи активізуючим началом, Я-концепція проявляється у трьох рольових функціях [5]:

1. Я-концепція як засіб гарантування внутрішньої злагодженості. Ряд психологічних досліджень опирається на принципи, згідно яких особистість постійно йде шляхом досягнення максимальної внутрішньої гармонії. Відчуваючи потребу в досягненні внутрішньої гармонії, особистість готова вживати різні дії, які сприяли б відтворенню втраченої рівноваги. Істотним чинником відтворення внутрішньої рівноваги є те, що індивід сам про себе думає.

2. Я-концепція як трактування досвіду. Цей аспект Я-концепції свідчить про те, що Я-концепція визначає характер індивідуального трактування досвіду, через те, що особистість здатна, на основі

своїх уявлень про себе, не лише формувати свою поведінку, але і трактувати власний досвід.

3. Я-концепція як сукупність очікувань. Я-концепція встановлює також і очікування особистості, тобто її уявлення про те, що повинно відбутися. Люди, впевнені у власній значимості, очікують, що й інші будуть ставитися до них у такий же спосіб; думаючи, що вони нікому не потрібні, не можуть подобатися, або поводяться виходячи з тієї передумови, або інтерпретують певним чином реакції навколишніх. Багато вчених вважають цей аспект центральним, розглядаючи Я-концепцію як сукупність очікувань.

Таким чином, Я-концепція багаторівневе утворення, яке охоплює цілісну особистість. Проте, виникає необхідність співвіднести такі поняття, для більш повного їх розуміння. По-перше, загальна Я-концепція відображає різноманітні відносини особистості, що виходять за межі її професійної діяльності. У цьому випадку людина «ширша» своєї професії; по-друге, професійна Я-концепція дозволяє на основі загальної вибудувати стратегію професійного зростання; по-третє, загальна й професійна Я-концепція звужені до уявлень про себе, що відбивають лише окремі боки професії. У цьому випадку людина «вужча» своєї професії; по-четверте, структура загальної і професійної Я-концепції є подібною, відмінність лише полягає в суб'єкті її носія, тобто Я-концепція відноситься до особистості в цілому, а професійна Я-концепція – до особистості як суб'єкта професійної діяльності.

Очевидно, чим більше значення для людини відіграє професія, тим краще професійна Я-концепція визначає її загальну Я-концепцію.

Базуючись на теоретичних даних, А. Рікель дійшов до висновку, що «центральною ланкою в професійній Я-концепції є саме смислове ставлення до професії; знаходження глибинних смислів своєї діяльності відіграє провідну роль і у зв'язку окремих елементів, і в поєднанні особистісних і професійних компонентів професійної Я-концепції» [9]. Професійне Я, яке вибудовано особистістю із сукупності оцінок своїх професійних якостей, мотивів і ціннісних орієнтації, стилю й ефективності своєї роботи, кар'єри, способів взаємодії з партнерами, а також власне професійного досвіду, аналізу та узагальнення помилок і труднощів, і, одночасно – бачення свого професійного становлення є передумовою професійного розвитку та професіоналізму.

На думку А. Деркача, професійна Я-концепція – складне особистісне утворення, що формується під впливом професійного середовища та активної участі суб'єкта у професійній діяльності. Від рівня сформованості професійної Я-концепції залежить процес розвитку професіонала, темп, успішність оволодіння професійною діяльністю, входження у професійну спільність [3].

Як вибірккову активність самосвідомості характеризує професійну Я-концепцію П. О. Шавір, і вважає, що вона підпорядковується завданню професійного самовизначення і проявляється в усвідомленні себе суб'єктом професійної діяльності [6].

Низка вчених [1;8;9;11], визначаючи структуру професійної Я-концепції виділяють у ній поведінковий, когнітивний і емоційно-оціночний компоненти.

Когнітивний компонент утворений із уявлень індивіда про самого себе, свої навички, здібності, соціальну приналежність, самоідентифікацію з представниками професійної групи та професійною діяльністю

Емоційно-оцінний компонент Я-концепції включає в себе дві підструктури: 1) афективно-оціночну та 2) систему емоційно-ціннісного самоставлення (до якої належить і так звана глобальна самооцінка, визначальна модальність ставлення людини до себе). Найважливішим елементом емоційного компонента у структурі професійної Я-концепції є самооцінка. У структурі професійної самооцінки виділяють: самооцінку результату (пов'язану з оцінкою досягнутого і яка відображає задоволеність / незадоволеність досягненнями); самооцінку потенціалу (пов'язану з оцінкою своїх професійних можливостей і яка відображає віру в себе, і впевненість у своїх силах).

Відповідно, на виникнення адекватної самооцінки впливає рівень відповідності раціональної й емоційної складових, а саме, на реальну самооцінку впливає перевага раціонального компоненту; якщо перевагу має оціночний – формується розбіжність власного оціночного ставлення індивіда до себе і реального. Саме тому, важливою характеристикою самооцінки, як компонента структури Я-концепції, є відповідність Я-реального та Я-ідеального, оскільки цей компонент також характеризується оцінкою особистості щодо рівня присутності в неї певних якостей відповідно до певних еталонів.

Поведінковий компонент, під яким мається на увазі: 1) готовність до дій; 2) реальні дії; 3) поведінка в цілому або 4) саморе-

гуляція поведінки. Ми вважаємо, що поведінковий компонент професійної Я-концепції безпосередньо формується на основі когнітивного та емоційно-оцінного компонентів і є сукупністю дій і установок на ці дії щодо особистості та її професійного становлення. Змістовно поведінковий компонент професійної Я-концепції може бути представлений стратегіями побудови професійної кар'єри, як індивідуального життєвого шляху людини в певних видах професійної діяльності.

Досить поширено є розроблена у свій час Р. Бернсом [1] модель такого психологічного феномена, яка включала: «Реальне Я», тобто уявлення людини про те, якою вона насправді є; «Ідеальне Я» – уявлення про те, якою вона насправді хотіла б бути; «Дзеркальне Я» – уявлення про те, якою її бачать інші. Усі три «Я» беруть участь у формуванні, баченні у свідомості людини її образу як істоти фізичної та духовної, інтелектуальної й емоційної, соціальної та, що основне для нашого розгляду, професійної. Відповідно до цього вчений пропонує виокремити у структурі Я універсалії вищого порядку поруч із елементами більш низького рівня. У якості універсальних аспектів Я-концепції Р. Бернс виділяє «владу» та «цінність» Я. «Влада Я» розглядається Р. Бернсом як відчуття особистої ерудованості, компетентності і власної значущості, а «цінність Я» – відчуття своєї моральної цінності. Елементи «влада Я» і «самоцінність Я» створюють в особистості високий рівень свого психологічного «Я».

А. Реан виділяє дві складові професійної Я-концепції: реальну й ідеальну. Реальний професійний образ Я – це актуальне уявлення особистості про себе як про професіонала, тоді як ідеальний професійний образ Я відповідає професійним бажанням і надіям [10]. При цьому професійний Я-образ особистості зазвичай розуміють як когнітивний компонент професійної Я-концепції, що включає в себе уявлення індивіда про власні професійно-важливі якості, уявлення про кар'єру і працю, уявлення про кар'єрні орієнтації.

Думки А. Реана дотримується І. Торгаєва, яка вказує, що особистісно-професійна Я-концепція є сформованою, відносно стійкою, узагальненою системою функціонування знань та уявлень індивіда про себе як про особистість та суб'єкт професійної діяльності на підставі самооцінки.

С. Джанер'ян центральною ланкою у професійній Я-концепції вважає смислове ставлення до професії, знаходження глибинних

смыслів діяльності, що забезпечують регуляцію діяльності, взаємовідносини з професійним середовищем, розвиток особистості в професійній сфері та ін. При цьому дослідник відзначає, що професійна Я- концепція є динамічним утворенням, що означає її процесуальний характер, мінливість із часом [4].

Виділення вказаних структурних компонентів дозволяє особистості актуалізувати себе у професії чи творчо самовиразитися, вибудувати власну стратегію професійного розвитку.

Таким чином, професійну Я-концепцію необхідно розглядати в контексті професійного становлення та розвитку особистості в цілому. Вона забезпечує планування власного саморозвитку та самореалізації у професії. Сформованість образів Я професіонала забезпечує планування власного саморозвитку своїх професійних якостей, мотивів і ціннісних орієнтацій, стилю й ефективності своєї роботи, кар'єри.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Галузь прояву професійної Я-концепції як сфери життєдіяльності більш конкретизована і розглядається в контексті професійного розвитку та становлення суб'єкта діяльності. У зв'язку з цим ми визначаємо професійну Я-концепцію як специфічно організовану систему, осмислену й актуалізовану у зв'язку з професією під впливом суб'єктивних чи об'єктивних чинників, що включає в себе сукупність уявлень про себе і про свої професійні якості, пов'язану з їх емоційною оцінкою. Тому створення моделі та визначення стратегій розвитку професійної Я-концепції є напрямом подальших досліджень.

Література:

1. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание / Р. Бернс. – М. : Прогресс, 1986. – 422 с.
2. Гуменюк О. Развитие професійної «Я-концепції» студента як фактор його фахової адаптації / О. Гуменюк, С. Цюра, В. Гуменюк // Гуманітарні основи професійної адаптації майбутніх фахівців : Монографія / За ред. Г. П. Васяновича, С. М. Вдович. – Львів : Сполом, 2009. – С. 44–56.
3. Деркач А. А. Акмеологические основы развития профессионала / А. Деркач. – М. : Издательство Московского психолого-социального института; Воронеж : НПО «МОДЭК», 2004. – 752 с.
4. Джанерьян С. Т. Системный подход к изучению профессиональной Я-концепции / С. Джанерьян // Вестник Оренбургского государ-

ственного университета. – 2005. – № 4. Приложение «Гуманитарные науки». – С. 162–169.

5. Каламаж Р. В. Я-концепція як складова професійної самосвідомості юристів / Р. В. Каламаж // Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка». – Острог, 2006. – Вип. 7. – С. 156-164.

6. Католик Г. В. Психологія формування професійної Я-концепції практичного психолога / Г. В. Католик. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2013. – 406 с.

7. Маслоу А. Самоактуалізація / А. Маслоу // Психологія личности: Тексты. – М., 1982. – С.108 – 117.

8. Онищенко В. Д. Професійна Я-концепція як інтегральна складова ноологічної Я-концепції особистості / В. Онищенко // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2013. – № 3. – С. 39 – 50.

9. Рикель А. М. Профессиональная Я-концепция и профессиональная идентичность в структуре самосознания личности. Часть 1 [Электронный ресурс] / А. М. Рикель // Психологические исследования: электрон. науч. журн. – 2011. – № 2 (16). – Режим доступа: <http://psystudy.ru>

10. Реан А. А. Психология человека от рождения до смерти / А. Реан. – СПб. : Прайм-Еврознак. 2002. – 456 с.

11. Фурман А. В. Психологія Я-концепції: Навчальний посібник / А. Фурман, О. Гуменюк. – Львів : Новий світ-2000, 2006. – 360 с.

12. Super D. E. Vocational Development: A Framework of Research / D. E. Super. – N.Y., 1957. – 391 p.